

DUKKON ÁGNES

A tanítás és a szórakoztatás szempontjai a XVII. századi könyvnyomtatók gyakorlatában

HA A RÉGI MAGYARORSZÁGI NYOMTATVÁNYOK bibliográfiai kötetit (RMK, RMNy) lapozgatjuk, már az elején föltűnik az egyes nyomdák kínálatának tarkasága. Természetesen csak arról tudunk ítéletet alkotni, ami fennmaradt. De már a Szabó Károly által leírt anyag is elég változatos; a XVI. század utolsó harmada óta megfigyelhető a szórakoztatás és az „épületes dolgok” keveredése a nyomdászok és kiadók repertoárjában. Egyik példa lehet erre Heltai Gáspár *Ponciánus császár históriája* c. novellagyűjteménye, mely a magyar irodalom történetében a műfaj első képviselője. Nemeskürty István az 1976-os harmadik kiadás (1572 k., töredék, Kolozsvár, 1633, Lőcse, Brewer nyomda) utószavában írja, hogy Báthori István erdélyi fejedelem a protestáns vallási iratok terjesztésének mértéket akarván szabni, szigorú cenzúrával szabályozta a könyvkiadást. Így Heltai számára maradt a világi olvasmányok publikálása, terjesztése, pl. a *Ponciánus-história*, mely miatt mentegetőzik a „kegyes olvasónak” szóló előszóban, mondván, hogy nem ok nélkül folyamodik a lelki olvasmányok helyett az ilyesféle históriák kiadásához, mivel „akadály esett az földolgokban” (értsd: Báthori István rendelete). De könnyen talál magának mentséget a szórakoztató novellák kiadásához: „De noha ez az munka, az Poncius császár históriájának kinyomtatása, sok embernek nem fog tetszeni: azért ugyan nem ok nélkül adtuk ki. Mert valakik ezeket az dolgokat igazán meg akarják mértékleni: nyilván jeles és fő tanoságok ez világi életre, igaz ítéletre és jeles erkölcsökre valók vagnak benne foglalva.”¹ Ezután sorra veszi a „szép és jeles jószágokat” valamint a „gyarló és hitvány dolgokat” Ponciánus császár példáján, s mind a jókból, mind a rosszakból levonja a megfelelő következtetéseket, tanulságokat.

Heltai szemlélete, magatartása, mely egyébként követőkre talált a XVII. századi protestáns könyvkiadók gyakorlatában, hűen tükrözi a megelőző korszakban kialakuló protestáns ethosz érvényesülését: az esztétikai élvezet, a szórakozás, a szép iránti vonzódás mindenképpen csak a „jeles erkölcsök”, a vallásesztétikai szempontok felügyelete alatt jelenhet meg. Ennek a gyökere természetesen mélyebben húzódik, hiszen a régi magyar szerelmi költészet, a virágénekek már a protestantizmus előtt is tilalom alá kerültek, s széphistóriáink, melyek a XVI. században keletkeztek, többnyire csak nagy késéssel, vagy a következő évszázadban jelenhettek meg nyomtatás-

¹ HELTAI Gáspár: *Ponciánus császár históriája*. Magyar Helikon, 1976, 5.

ban. De ennél is meghökkentőbb példa Balassi életműve: istenes énekeit 1632-ben (Bártfa) és 1633-ban (Bécs) adják ki először, szerelmi költészete pedig még két évszázadig kéziratban várta a föltámadást, valójában a XX. században vált igazán ismertté és került a helyére a magyar irodalom történetében.

A XVII. században azonban érzékelhetővé válik egy lassú változás: a kegyes és épületes művek, az elme és a lélek pallérozását szolgáló írások mellett egyre nagyobb teret kapnak az „egyéb” kategóriába sorolható kiadványok, pl. kalendáriumok, szép-törtérik, népszerű történetek, tehát a szórakoztatást szolgáló nyomtatványok. Ez utóbbi csoport, de kiváltképpen a kalendáriumok még más feladatot is betöltöttek, nevezetesen ezek tartották el a nyomdászt és kiadót, mert a legszélesebb rétegekből verbuválódott a vásárlóközönségük. Példaként említem a század két kimagasló személyiségét, Frölich Dávidot² és Misztótfalusi Kis Miklóst, akik csak úgy tudták megvalósítani programjukat, hogy népszerű kiadványokat, naptárakat nyomtattak, melyek biztosították a pénzt a komolyabb munkákra. Frölich jeles tudós, matematikus, csillagász, a *Medulla geographiae* (1639) c., már a maga korában elhíresült földrajz-könyv szerzője, de megélhetését 1623-tól 1643-ig szintén nagy hírnévre szert tett kalendáriumainak köszönhetette. 1643-ban III. Ferdinándtól megkapja a „császári és királyi matematikus” címet s vele évjáradékot, de a kalendárium-kiadást mégsem hagyja abba. Sikerült megalkotnia egy olyan naptártípust, melyben szerencsés módon tudta összekapcsolni a szórakoztatás és tanítás szempontjait. Az 1620–30-as évek enciklopédia-szerkesztési és kiadási lendülete, divatja, Alstedt példája is hozzájárult ahhoz, hogy a Boroszlóban kiadott német nyelvű naptáraiban évről évre komoly művelődéstörténeti anyagokat adjon közre (pl. az egyes népek történetéről, néprajzáról, földrajzáról, fizikai, csillagászati, teológiai kérdéseket vett sorra), de ugyanakkor nem hiányozhattak a horoszkópok, a szokásos naptári rigmusok, orvosi és mezőgazdasági tanácsok, a vásárok és a postajáratok jegyzékei, valamint a krónika sem. Frölich komoly tudós és hívő ember volt, így szükségesnek érezte az asztrológia és a keresztyén hit egymáshoz való viszonyát tisztázni. Elítéli a babonás és bálványimádó magatartást, azt vallja, hogy a csillagok csak jeleznek bizonyos dolgokat, de senkit nem kényszerítenek, a szabad akaratot nem veszik el az embertől, ezért nem kell fatalista módon közelíteni az asztrológiához. Ez a gondolat a század második felének naptárkiadóiánál, de főleg a lőcsei Brewer-nyomdában kiadott kalendáriumokban majdnem szó szerint ismétlődik, jól dokumentálva az utókor számára, mit jelentett egy-egy erőteljes egyéniség hatása, s azt is, hogy a naptárak tartalma mennyire közösségi, folklórszerű műveltséganyagból állt össze. Frölich népszerűsége olyan nagy volt, hogy még halála, 1648 után is adtak ki a neve alatt kalendáriumokat, pl. Nürnbergben 1655-ben Wolfgang Endter. A befogadó, azaz, a korabeli olvasó szempontjából rendkívül szerencsés volt a tudomány és a szórakoztatás ilyenfajta összekapcsolódása ezekben a naptárakban, melyhez ráadásul egy tiszteletreméltó

² Frölichről részletesebben ld. az alábbi munkákat: DUKKON Ágnes: Asztrológia és keresztyén hit a régi kalendáriumokban (Frölich Dávid) = Irodalomtörténeti Közlemények 1992. 5–6. sz.; PAVERCSEK Ilona: David Frölich sajtókezű feljegyzései műveiről. I–II. = Magyar Könyvszemle, 1996. 3–4. sz.; HAJÓS József: Dávid Frölich = Magyar Könyvszemle 1997. 1. sz.

erkölcsi felfogás is járult. Frölich négy nyelven — és ezzel négyféle kulturális réteget megszólítva — adott ki naptárakat (latinul, németül, magyarul és szlovákul), így hatósugara elég nagy volt, s a későbbi, erdélyi és szepességi kiadók az ő nyomdokain próbáltak járni.

A lőcsei Brewer-nyomda szintén a század egyik jellegzetes arculatú és nagy hagyományt teremtő sajtója volt. Tevékenységéről Pavercsik Ilona tanulmányában olvashatunk részletesebben.³ Jelen dolgozatban csupán néhány példával illusztrálom azt a kiadói gyakorlatot, mely a szórakoztatás, a tanítás és a lelki épülés hármasságát (többé-kevésbé tudatosan) összekapcsolta. 1627-ből egy széphistória (Az Nagy Sandomak, Macedonak győzhetetlen királyjának historiaia..., RMNy 1395) és két naptár (egy német és egy magyar nyelvű, RMNy 1394, RMNy 1397), 1628-ból két széphistória (Batizi András *Zsuzsanna asszonyinak históriája*, RMNy 1414, és Kákonyi Péter *Astiaeges és Cyrus históriája* RMNy 1416) valamint egy kalendárium maradt fenn. 1629-ből hat kiadványt tart számon az RMNy II.: egy kalendáriumot, egy énekeskönyvet, Ilosvai Selymes Péter Toldi-históriáját, Madarász Márton tollából egy katekizmust és egy énekeskönyvet, továbbá egy németből fordított „mesés könyvet”. Ez utóbbi nem a mai értelemben vett mesekönyv, hanem találós kérdések gyűjteménye, melyek közt vannak kicsit terjedelmesebbek, ezeket nevezi a fordító „mesé”-nek (erre később még visszatérek). A következő évek termése is hasonló, bár nem minden évből maradt fenn ennyi kiadvány. Kalendárium viszont szinte minden esztendőből van; 1639-től 1705-ig 32 darabot sikerült részletesen földolgoznom, de időközben hozzáférhetővé váltak az OSzK-ban xeroxon vagy mikrofilmen olyan példányok is, melyek más könyvtárakban (vidéken, esetleg külföldön) lelhetők fel, tehát a hiányzó darabok most már beilleszthetők a sorozatba. Még néhány jellemző tételt említék a lőcsei nyomdából a század 30-40-es éveiből, a teljesség igénye nélkül:

1632: Erasmus, Desiderius: *Civitas morum* — vagyis a helyes magatartás szabályai, magyar-latin kétnyelvű kiadásban (RMNy 1548), Szép imádságos könyvecske, RMNy 1552, Frölich David: *Anatome revolutionis mundanae...* (csillagászati értekezés), RMNy 1549, és ugyancsak Frölichtől egy latin nyelvű kalendárium (*Ephemeris vulgo calendarium*) RMNy 1550.

1634: *Evangéliumok és Epistolák* (RMNy 1591), egy evangélikus katekizmus, elmélkedés- és énekeskönyv szlovákul (RMNy 1594), református gyászbeszédék Miskolci Puahtól (RMNy 1595), Frölichtől német nyelvű kalendárium (RMNy 1596), egy politikai tudósítás Wallenstein meggyilkoltatásáról (RMNy 1597) s orvosi tanácsok a pestissel kapcsolatban, latinul, Samuel Spilenberger munkája (RMNy, 1598).

1635: Szenczi Molnár Albert: *Psalterium Ungaricum* (RMNy 1628), de emellett lakodalmi köszöntő versek Frölich Dávid esküvőjére, továbbá Frölichtől magyar és latin nyelvű kalendárium is megjelent ebben az évben egyéb kiadványokkal együtt.

1638: Medgyesi Pál: *Praxis pietatis* (RMK I. 683).

³ PAVERCSIK Ilona: A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században. I. In: OSzK Évkönyv 1979. Bp., 1981. 353–408.

1640: Istvánfi Pál: *Historia az Voltér királyról*. Ez nem más, mint a Boccaccio *Dekameronjából* ismert novella, Gualtieri örgrófról és feleségéről, Griseldáról Istvánfi által versben feldolgozott változata. (Érdekességként megemlítem, hogy az angol Chaucer (1340–1400) is szerepelteti ezt a történetet — mely egyébként tipikus középkori exemplum az emberi lélek megpróbáltatásairól — a *Canterbury mesékben*. A Voltér és Grizeldisz néven emlegetett széphistória 1539-ben készült, János király és Izabella esküvője alkalmából. Ez a lőcsei nyomtatás a mű harmadik kiadása száz év alatt, az első kettő nem maradt fenn.

1643: Comenius: *Janua linguae latinae reserata aurea* (RMK I. 742a), Comenius: *Januae linguae latinae Vestibulum* (RMK I. 742b). Ez a két tankönyv különösen figyelemreméltó tétel, melyekből diákok nemzedékei tanulták a latint a XVII. század második felében (Gyulafehérvárott is kiadták ugyanebben az időben, tehát viszonylag széles körben elterjedt mindkét könyv). Köztük az a Jászberényi Pál is, aki 1653-ban Sárospatakon Comenius tanítványa lehetett, s később Angliába kerülve nagy sikert ért el az angolok számára készített latin-angol nyelvkönyvével.⁴

Ha a többi magyarországi nyomda kiadványait átnézzük, mindenütt hasonló képet kapunk, vagyis az erkölcsi és szellemi gyarapodást szolgáló könyvek mellett egyre nagyobb kereslet (és kínálat) van a szórakoztató kiadványtípusokra. Az egyes kiadók között természetesen mennyiségi és minőségi különbségek vannak. A lőcsei *Brewer*-nyomdával összevethető a kolozsvári és a nagyszombati nyomdák tevékenysége: mindhárom város egy-egy régió kulturális központja is, és ez tükröződik a kiadott művek választékában.

A rövid ideig működő, kisebb nyomdák könyvkiadását nehéz a fenti szempontok alá besorolni, mert legtöbb esetben hiányosak a velük kapcsolatos adataink, töredékesen maradtak fenn az ott megjelent művek stb. Jó példa erre a pápai nyomda története: Szepesváraljai Bernard Máté Németújvárról telepítette Pápara az 1620-as évek elején,⁵ 1624-től 1630-ig működött. Kiadványai közt szerepelnek kalendáriumok, protestáns vitairatok (pl. Samarjai János *Magyar harmonia...* RMK I. 573) és Pécseli Király Imre komáromi iskolamester majd lelkész *Abecedarium Latini-Hungaricum* c. könyve. Ez a kiadvány egyben ékes bizonyítéka annak a XVII. század folyamán egyre határozottabban érvényesülő törekvésnek, hogy az írás-olvasás tanításához minél több segédanyag kerüljön az iskolákba. A töredékesen fennmaradt kötetecske felsorolja a latin és magyar hangzókat és szótagokat (pl. *Consonantes praepositae et suppositae vocalibus*, Egy Szó tevő böjtüc után és előtte való massal együtt zengő böjtüc), utána következik a Miatyánk, az Üdvözlégy, a Hiszekegy, a Tíz parancsolat, asztali áldás, hálaadások, reggeli, estéli imádságok, könyörgés a Szentlélekhez, Szűz Mária éneke (a Magnificat) és Simeon éneke latinul és magyarul. A címlapon kilenc személy neve olvasható, akik fiaiknak dedikálják az abécés könyvet, köztük Bernard Máté, a nyomdász és Pécseli Király Imre, a szerző. Ez a kevés, és csak töredékesen ránk maradt pápai anyag is tükrözi a kor nagyobb könyvkiadói által

⁴ Erről ld. DUKKON Ágnes: Comenius nyelvtanítási módszerének tükröződése Jászberényi Pál latin-angol nyelvkönyvében = *Magyar Könyvszemle*, 1997. 1. sz. 76–82.

⁵ V. ECSEDY Judit: Egy dunántúli református nyomda sorsa. In: *OSzK Évkönyv* 1979. Bp., 1981. 303–352.

követett gyakorlatot: a lelki és szellemi tanítás mellett a népszerű, szórakoztató sajtótermékek közreadását. Ez utóbbi csoport azonban mindenütt sokkal esetlegesebb formában jelenik meg, mint a tanító és kegyességi munkák; egyrészt látszik, hogy a kiadó maga is kisebb szellemi értékűnek tartja az ide sorolható műveket, s gyakran inkább csak a megélhetési szempontok motiválják kiadásukat. Másrészt a kifejezetten esztétikai igények még meg sem jelenhetnek önállóan a kor ún. tömegkultúrájában, a szépirodalom (mai értelemben) csak jóval később válik ki a „literatura” tágabb osztályából. Ezért a „szórakoztató kiadványok” a XVII. századi könyvkiadók gyakorlatában valami nagyon vegyes halmazt képviselnek, amelybe besorolható minden, ami nem tartozik a vallási, pedagógiai és tudományos kategóriába.

Szólnunk kell néhány szót arról is, hogy a XVII. századi könyvnyomtatók és kiadók milyen témákat tartottak szórakoztatásra alkalmasnak, egyáltalán, a tréfa és a humor hogyan jelenhetett meg a népszerű kiadványokban. A már említett löcsei *Mesés Könyvecske* (RMNy 1441) jó példát szolgáltat a régi emberek ízlésvilágára, humorérzékére, s arra, hogy akkor még olyan tréfák, kifejezések is eltűrték a nyomdafestéket, amelyeket később az illendőség kiszorított az írásbeli kultúrából (hogy aztán a XX. század és a posztmodern sokkal sivárabb, cinikusabb módon visszahozza). A *Mesés Könyvecske mely vyonnan meg ekesitetet rovid értelmes Kérdésekkel és Feleletekkel. Mostan németből magyarra fordítatott* — az RMNy leírása szerint — egy XVI. századi német enigmagyűjtemény magyar változata. Tizenhárom különböző téma köré csoportosított kérdésekből s egy cím nélküli vegyes részből áll (Az Istenről, A szentekről, A könyörgésről, A vizekről, A szarról, A madarokról, A halakról, Az ebekről, A mesteremberekről, Az égről, A földről és az országokról, Az emberekről, A betűkről és az írásokról). A címek alapján azt látjuk, hogy ezek a rejtvények a reneszánsz ember kozmoszát fogját át, égi és földi, isteni és profán, közeli és távoli dolgok kerülnek egymás mellé, köztük a „szar” is, mintegy földidézve Rabelais világát, amely magán hordozza a középkori karneváli szellem hatását, továbbélését is. Éppen a kalendárium lesz az a kiadványtípus a XVI–XVII. században, amely ezt a korábbi, „törvényen kívüli” és írásbeliségen kívüli kultúrát, vagy ennek bizonyos elemeit továbbörökíti. Ez a löcsei „Mesés könyvecske” ugyan önálló kiadványként látott napvilágot, de a naptárakban, nemcsak Lőcsein, hanem a Kolozsvárott, Nagyszombatban, Bécsben, majd a XVIII. században Győrben s más városokban megjelent példányokban gyakran találkozhatunk efféle találós kérdésekkel, vaskos, szókimondó anekdotákkal. Az alábbiakban idézek néhány példát a fenti könyvecske gyűjteményéből:

„Az Mise mondó, miért űzi ki az ebeket a Templomból? Felelet: Azért, mert ők offerát nem adnak, az melyből néki is része lenne, és ők az rezet el hányván az templomban, melyet ki kell söpömi.” (C6b levél)

„Mellyik légyen a leg hiveb állat? Felelet: Az tetü, ez ő magát némellyel fel hadgya köttetni, és mellelte marad mind halálig.” (E2a)

„Mellyik szar léssen jó megenni? Felelet: Az Méhét, az az, a Mézet.” (C1b)

„Találd meg, Az urak és Parasztok szara közzül, mellyik legszagosb? Azt mondgyad, hogy az Uraké: mert ők jeles sok fűszerszámokat észnek, és egyéb féle

nyalánkságokat: mellyektől ők igen bűdössek, hogy nem mint az parasztoké, az kik csak egyigü levecskéket észnek.” (C1b)

Néha azonban egészen költői fordulatokat is találunk a rejtvények megfogalmazásában, mint pl. a következő:

„Találd, Az harmaton áll, mint egy szép szűz leány, fejér, mint a hó, és zöld, mint a fodor káposzta, és oly fekete, mint az holt szén, hogy ha eszes bölcs vagy, azt te megtalárod? Felelet: Harkály, mert ő az harmatban megfürdik, és az fellyül meg nevezet színnek festéki mind benne vagynak.” (C3a)

„Egy igen szep mező, igen jól bé vettetett, és sok ember elmégyen mellőle, és nem tudgya sok ember, mit vetettek abban. Felelet: Az könyv avagy pappiros, az mellyen irás vagyon.” (G2a)

„Az első és második bötük, meg vidámittyák az férfiat? Az Asszony és az Bor.” (G2a)

Az utolsó találós mese is figyelmet érdemel, mert hasonlókkal találkoztunk a XVII-XVIII. századi kalendáriumokban is, pl. Tótfalusi Kis Miklós 1701-es naptárában: „Vagyon egy fa, az melynek tizenkét ága vagyon, és minden ágon harmintz fészek, és minden fészekben huszon négy mony, hatvan madaraknak kiáltási, azt rágja egy fekete patkány: az fát, az fészket, az monyat, az madarat, megészi a matska. Oh Ur Isten, mely nyomorult dolog ez, ki maradhat békével az matska előtt? Felelet: Az esztendő, az tizenkét hólnappal, ennek mindeniknek harmintz napja vagyon, és minden napnak huszon négy órája és minden órában hatvan minuta vagyon, azok el üzik mind az napot és Etzakát, és az halál az után mind ezeket el végezi, avagy az üdő.” (G3b)

Az 1683-as lőcsei naptárban olvashatunk néhány hasonló találós kérdést, ezek inkább filozófikus jellegűek, közülük az egyik hangulati rokonságot mutat a fenti idő-rejtvényvel: „K. Mitsoda a leg-böltseb? F. Nintsen semmi böltseb az időnél: mert egyedül tsak az tud uj dolgokat találni, és az régi ó dolgokat meg-ujítani.” (RMK I.1310, D2b)

Még egy szövegrészletet érdemes idéznünk ehhez a témához, az 1700-ban kiadott lőcsei naptárból (RMK I. 1565, C5a), mégpedig a „Betegségekről” szóló prognosztikon-fejezet bevezető sorait: „Minden test fű, és minden Embernek gyönyörúsége mint a' füvek virágja. Olly romlandó testet tehát viselvén mindnyájan készek lészünk, és ne kevélykedgyünk iffiuságunkban, szépségünkben, és erős életünkben. Nem tudhattuk azt, mikor el jő az halál, és minket mint a' füvet le kaszálván szénává téssen, hogy mondhassek: A' széna el-hervadot, és a' virág le-hulla.” Az ember=fű metaforából nem nehéz eljutnunk a Biblia, de legfőképp a Zsoltárok kép- és gondolatvilágáig, mely a XVII. században igen fontos szerepet játszik. A mulandóság és az idő témája minden kor filozófiájában és művészetében megjelenik, de a manierizmus és a barokk különösen szerette. Felidézhetjük Rimay János *Az idő ósága nevel magos fákat* kezdetű szép versét, mely az újszoicizmus szellemében fogalmazza meg a mulandóság témáját, az idő mindent megemésztő hatalmát, azokat a toposzokat felhasználva, melyek a zsoltárok szövegétől eljutottak a világi költészetig és a népszerű sajtó termékeiig, nevezetesen a kalendáriumokig.

Frölich mellett Misztótfalusi Kis Miklóst említettem, mint a kor egyik nagyformátumú egyéniségét, akinek munkássága a nyomdászat történetében jelentős fejezetet alkot. Szomorú hasonlóság sorsukban, hogy megélhetésüket hosszú időn át nem tehetségük maradandó értékei, újat teremtő lendülete adja, hanem a mellékesnek szánt népszerű kiadványok, mint például a kalendáriumok, szakácskönyvek és népszerű törtétiák. Tótfalusitól a „szórakoztató irodalom” kategóriában 1694 és 1702 között nyolc kalendárium maradt fenn, valamint kiadta Haller János *Hármas Istória* (RMK I. 1470) c. könyvét 1695-ben és ugyanebben az évben egy szakácskönyvet (RMK I. 1474a). Életművének nagyobb része a lelki-szellemi művelődést szolgálja, s ha a fentebb említett Brewer-kiadóval vagy Frölich tevékenységével hasonlítjuk össze, azt láthatjuk, hogy az ő kiadáspolitikájában érvényesül legerőteljesebben egy bizonyos nevelési-felvilágosítási program, egy adott közösség kulturális felemelésének vágya. Frölich Dávid inkább tudós volt, semmint könyvkiadó, s tudományát megpróbálta népszerű formában szélesebb társadalmi rétegekhez is eljuttatni, de külön programot nem fogalmazott meg ehhez a tevékenységhez. Tótfalusinak viszont komoly harcot kellett vívnia azért, hogy programját megvalósíthassa. 1686-ban Hollandiában, az általa kiadott Zsoltároskönyv előszavában három egymással összefüggő feladatkört vázol fel, amelyen a műveltség és a polgárosodás előbbre vitele érdekében munkálkodni kellene:

1. A műveltség legalapvetőbb fokára eljuttatni az embereket: „Ha valaki többre nem mehet, bár csak a maga születési nyelvén tudja olvasni az írásokat, csak ezzel is nagy sok jókra segítheti magát.”⁶

2. Ehhez az anyanyelven folyó oktatást megszervezni: „De hiszem, ha nem a deákságnak, hanem csak az olvasásnak tanulatását tennék fel célul, arra sem idő, sem költség sok nem kívántatnék, úgyhogy alig vagyon oly szegény ember, aki erre elégséges ne lehetne.”⁷

3. A könyvnyomtatás és a könyvkiadás fejlesztését — az előző két feladat technikai feltételét — elősegíteni, és nem akadályozni, mint ez Misztótfalusi esetében történt: „Az sem méltó, hogy a könyvnyomtatás és annak eszközei körül munkálkodók annyi munkát tegyenek hiába.”⁸

Misztótfalusi céljai folytonosságot mutatnak a század nagy egyéniségeinek, Szenczi Molnár Albertnek, Apácai Csere Jánosnak elveivel és gyakorlatával. Mindegyikük azt a szélesebb közösséget akarta szolgálni a maga eszközeivel és tehetségével, amelyből vétetett és amelyért felelősséget érzett. Végső soron az írás-olvasás általánossá tételének programja hajtotta mindegyiküket, s még az is közös a sorsukban, hogy előbb megismerték a nyugati, polgárosodó világot, Németország, Hollandia fejlettebb vidékeit, s onnan merítették az ihletet és a mintát a hazai állapotok javításához. Ha most újra felidézzük a dolgozat elején felvázolt hármasságot, a lelki építés — szellemi pallérozás — szórakoztatás igényének megjelenését a könyvnyomtatók és kiadók gyakorlatában, azt láthatjuk, hogy minél mélyebben és tudatosabban törek-

⁶ Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. (Bev., kiad.: Jakó Zsigmond) Bukarest, 1974, 85.

⁷ u.o. 86.

⁸ u.o. 88.

szik valaki egy meghatározott koncepció megvalósítására, annál kevésbé törődik a szórakoztatás szempontjaival. Az arány Misztótfalusinál tolódik el leginkább a „komoly” témák irányába: 97 kiadványból mindössze nyolc naptár, egy népszerű historia, Balassi és Rimay istenes énekei és egy szakácskönyv képviseli a „könnyű műfajt” (bár kérdéses, hogy az istenes énekek ide sorolandóak-e?). A többi könyv vagy a vallási-kegyességi irodalom, vagy az oktatáshoz kapcsolódik (tankönyvek, szótárak, teológiai és filozófiai értekezések. Saját írásai, a *Maga mentsege...* és a *Síralmas panasza* ebbe a hármasságba nem illenek bele, nem is tartoznak jelenlegi témánkhoz.

E vázlatos áttekintés alapján, összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy az irodalomtörténet és a nyomdászattörténet között van egy sáv, amelyet e két nagy szakterület kevésbé vizsgált, mert csak részlegesen tartozik a hatósugarába: ez pedig a XVII. század nagyjai által olyannyira szorgalmazott írás-olvasás, a művelődéshez szükséges elemi képességek megszerzése. Ha a legjelentősebb nyomdák és kiadók tevékenységét ebből a szempontból hasonlítjuk össze a rendelkezésre álló bibliográfiai mutatók alapján, már az is érdekes tendenciákat és összefüggéseket árul el. Mindez egy következő tanulmány feladata lehetne, a megkezdett munka folytatása.

SUMMARY

ÁGNES DUKKON

Viewpoints of teaching and popular entertainment in the practice of printers from the 17th century

From the last third of the 17th century onwards, Hungarian printing-houses published entertaining literature besides publications edifying mental and spiritual improvement. An example of this beginning is the printing house of Gáspár Heltai in Kolozsvár from the 1560s and 70s: besides the printing of Bible translations and other religious and educative publications, an anthology of short stories was brought out, titled *The History of Emperor Pontian*, which became the first representative of its genre in the history of Hungarian literature. During the next century, similar practice is followed by Hungarian printing-houses and book publishers: in the service of the propagation of literacy, not only „serious”, but also entertaining literature gains ground. This paper introduces three printing houses (Pápa, Lőcse and Kolozsvár) and two outstanding personalities of the age, the scholar, Dávid Fröhlich, and the world-famous engraver and printer, Miklós Tóthfalusi Kis, whose example is the foundation for the illustration of the proportions and the distribution of intellectual, spiritual and popular publications in the 17th century. „Popular literature” meant a fairly miscellaneous mass in the practice of printers of this century, into which category everything could be classified which did not belong to religious, pedagogical and scientific categories. Calendars had a very important role to play in the development of the educational conditions of the age: since they belonged to the most

popular types of publications, they had the largest group of customers, consequently publishers could freely select the view points of didactics and entertainment at their own discretion when assembling the material of the calendar. Dávid Fröhlich, for example, published geographic, physical, astronomical, ethnographical and historical knowledge in the supplements of his calendars. Tóthfalusi supplemented various rhymes, riddles, supplications and historical chronologies. The comparison of the activities of the most significant printing-houses and publishers provides us a vivid picture of the cultural conditions of the period and the programmes of outstanding personalities that promoted intellectual development.

6. kép

Illusztráció Comenius: „Orbis pictus” című művének
pozsonyi kiadásából (1796)

